

**AZ
ÍRÓ PRÓFÉTÁK ALAKJA A ZSIDÓ
HAGYOMÁNYOS IRODALOMBAN.**

Bölcsészdoktori értekezés.

ÍRTA:
FEIN EMIL

1 942.

NYOMATOTT; SZÉCHENYI-NYOMDÁBAN, SZEGED, 1942,

Dr. LÖWINGER SÁMUEL
professor úrnak
tanítványt hálával.

BEVEZETÉS.

Szinte törvényszerűen visszatér minden nép irodalmának történetében az a motívum, hogy a népi fantázia a maga gazdag színeivel a meseirodalom síkján adja vissza a történelmi események lejátszódását, vagy a kérdéses nemzet prominens alakjainak életét és működését, mégpedig egész más beállításban, mint ahogy azokat a valóság kutatásán alapuló történettudomány adataiból megismerhettük. Minden korban voltak ennek a részint egyszerű emberek ajkán fogamzott, részint ihletett költők lelkében született irodalomnak olyan megnyilvánulásai, amelyek a figyelő szemnek szédítő prespektivákat nyújtanak az azokat kitermelő nép leikébe. A zsidóság irodalmában ezt az epikus irányzatot az Aggáda képviseli.

Az Aggáda egyfelől a nép szellemi talajából sarjadva, másfelől a zsidó vallás emelkedett mentalitású rajongóinak kiapadhatatlan képzelőerejéből táplálkozva — más népek ily jellegű irodalmához hasonlóan — különös szeretettel fordítja érdeklődését a maga történelme nevezetes eseményei és kiemelkedő alakjai felé. Mivel pedig a Szentírást — mind e mai napig — legnagyobb hatású művének érzi, ezt teszi meg elbeszélései kiinduló pontjává annak a törekvésnek állandó megőrzése mellett, hogy az egyszersmind ezeknek végpontja is legyen.

A Biblia hősei közül nem utolsósorban a próféták alakja foglalkoztatta az Aggáda szerzőit. A próféták közvetítő szerepe Isten és a nép között titokzatosságot, érdekességet kölcsönzött személyüknek. A Könyvek Könyvéből az aggadisták elé táruló hiányos és homályos, vagy épenséggel túlságosan bő és színes adatok, melyek a próféták életére vonatkoznak, arra serkentették őket, hogy azokat kiegészítsék és megmagyarázzák, vagy — amennyiben erre nem volt szükség — mégjobban kiszínezzék, újabb motívumok betoldásával még gazdagabbá tegyék.

Örömmel ragadtuk tehát meg az alkalmat, hogy a próféták életének aggádai rajzát kutatásunk tárgyává tegyük. Ám ez anyag roppant terjedelmére való tekintettel dolgozatunkban csupán az u. n. „író-próféták“ (Jezsajás, Jeremiás, Ezekiel és a 12 kis próféta) alakjának az aggádikus irodalomban található adatok alapján való megrajzolására szorítkoztunk.

Munkánk azonban hiányos lett volna, ha nem vettük volna figyelembe azt a „Vitae Prophetarum“ címen ismert (keletkezése, ideje: 1. század Kr. e.) kis művet, melynek szerzőségét Epiphaniusnak és Dorotheusnak tulajdonították. E mű két görögnyelvű recenziója^{a)} azonban keresztény tudósok egybehangzó véleménye szerint a héber eredetinek csupán fordítása?¹ A mű gerince a próféták születési és halálozása helyének megnevezése, melyhez először aggádikus elemek?¹ majd pedig keresztény betoldások kapcsolódtak?¹

Dolgozatunk tárgyalásában vezérelvünk az, hogy mindenekelőtt az Aggadában található adatokból szisztematikusan (születés, származás, élet, jellem, működés, halál, stb.) megrajzoljuk az egyes próféták alakját, majd hasonlóképp járunk el a VP. adataival. Néha még a prófétákkal foglalkozó egyéb Biblián kívüli iratokat is vizsgálat tárgyává tesszük, amennyiben azok az Aggada, illetve a VP. adatait megerősítik, vagy gyarapítják.

E helyen mondok hálás köszönetét dr. Komlós Ottó rabbi úrnak, aki mind a téma megválasztásában, mind pedig annak feldolgozásánál értékes tanácsaival volt segítségemre.

a) Nestle: Die dem Epiphanius ziugeschriebenen Vitae Prophetarum in doppelter griechischen Rezension (Tübingen, 1893, Schermann: Vitae Prophetarum (Leipzig, Teubner). Német fordítását közreadta: Kiess ler: Altjüdisches Schrifttuim ausserhalb dér Bibéi (Augsburg, 1923.) c. művében pp. 871—880. és magyarázatai pp 1321—1322. A fordítás alapjául — az előbbi két görög kiadás figyelmen kívül hagyásával — különböző szövegeket fogad el. Dolgozatunkban R i e s s l e r és VP. jelzéssel idézzük. — A VP.-ban található helységnevek magyarázatával foglalkozik Klein Sámuel: "IECH Vitae Prophetarum című hébernyelvű cikke (Klausner emlékkönyv, Tel-Aviv, 1937. pp. 189—209). Dolgozatunkban Klein név alatt idézzük.

b) Schermann op. cit. p. XI.; Riessler op. cit. p. 1321.

c) Egyrészüket (Jezsajás, Jeremiás, F.zekiel-re vonatkozóan) feldolgozza Komlós: A Vitae Prophetarum zsidó vonatkozásai című cikke a Kohn Sámuel emlékkönyvben (Budapest, 1942. Sajtó alatt.).

d) Klein op. cit. p. 209. fenti véleményeket részben elfogadva arra a konklúzióra jut, hogy Epiphanius végezte a fordítást a hébernyelvű eredetiből és ő alkalmazta a keresztény betoldásokat.

1. Jezsajás.

A próféta származását illetően a rabbinikus irodalom arról tudósít bennünket, hogy Juda és Támár leszármazottja volt. Atyja, Ámóc, ugyancsak próféta és Amacjának, Juda királyának fivére.¹

Prófétai elhivatásáról (Jezs. 6, 8. alapján) azt olvassuk, hogy az Isten kérdő-panaszkozó szavára: kit küldjön, ő ajánlotta fel magát a küldetés teljesítésére.² Ezért éri az a kitüntetés, hogy, míg a többi próféták egymás próféciait vették át, addig ő közvetlenül az Istentől kapta hirdetéseit. így lettek az általa hirdetett vigasztaló igék kétszeresen hatásosak.³ Mikor Szanherib Jeruzsálem ellen vonult, a Szentélyben bánkódó Jezsajás és Chizkija közti helyről tűz lobbant, mely megemésztette a gonosztevőt és seregét.⁴

Mikor azt mondta (Jezs. 6, 5): „... és tisztátalan ajkú nép közepette lakozom“ s egy angyal izzó parazsat érintett a próféta ajkához, ezzel már engesztelést is nyert e merész kijelentéséért.⁵

Jezsajás 18 átkot mondott Izraelre, befejezésül ezt a mondatot (Jezs. 3, 5): „... ifjú az aggastyán ellen, becstelen a tisztas ellen fog támadni“ ö azonban a maga és Jeremiás hirdette átkokat jóvátette.⁷ Mózes 613 tilalmát és parancsát Jezsajás hatra csökkentette, később kettőre.⁸

A próféta közvetlen jellemzésével maga az Ag. is foglalkozik, amennyiben azt mondja róla, hogy nincs nagyobb próféta, mint Mózes és Jezsajás,⁹ továbbá, mikor Ezekiéllal szemben őt az avatásáról szóló fejezet (Jezs. 6.) Istent illető kifejezései

1 Megilla 10/b., 15/a., Sota 10/b. és ennek Rasija, Jalkut Jes. 386, 413.

2 PR. 33, 150/b—151/a.

3 PRK. 17. (lásd Jezs. 41, 10; 51, 9. 12. 17; 52, 1. és 61. 10 kettős kifejezéseit); Leviticus R. 10, 2; Jalkut Jes. 443.

4 M. Tehillim 22, 2.

5 PR. i. h. és Jalk. Jes. 406. Egy másik elbeszélés szerint: ezért lehelt ki lelkét s z á j á n keresztül (Jebamot 49/b.).

6 Chagiga 14/a., Jalk. Jes. 394.

7 PRK. 17; PR. 29, 139/b.

8 Makoth 24/a. (Jezs. 33, 15; majd: ibid. 56, 1.: **וְשֵׁנֵי מִשְׁנֵי יְהוֹשֻׁעַ**)

9 Deut. R. 2, 3; jer. Sanh. X. 2. Jalk. Sim. Deut. 811. §. p. 571. v. ö. Rosmarin: Moses im Liehte der Agada p. 22.

alapján a főváros lakójához hasonlítja, kinek mindig van alkalma a királyt látni.¹⁰

Sokkal jobban kidomborodik azonban a próféta jelleme azokból a történeti háttérű Ag.-kból, amelyeknek hőseként szerepel. Az elhívás lángoló érzete felemészt benne a kicsinyes emberi szempontokat. Midőn Isten figyelmezteti, hogy vállalt feladata teljesítése közben sok megpróbáltatás fogja érni az emberek részéről, híres versével felel (Jezs. 50, 6): „Hátamat odaadtam a verőknek, arcomat a szagगतóknak!”¹¹ Szinte a gögösséggig büszke, ha földi felettesével áll szemben. Nem akarja királyát, Chizkiját, sem felkeresni, míg az meg nem látogatja őt. Végül a király isteni beavatkozás folytán beteg lesz és a beteglátogatás mindenkire kötelező parancsának teljesítése előtt már a próféta sem zárkozhatik el.¹² Élénken visszatükrözi vallásosságát, midőn a halálos beteggé lett királynak a Mindenható akaratában való feltétlen megnyugvást ajánlja.¹³ Erkölcsi kritériumokon alapuló jogi felfogása mutatkozik abban az Ag.-ban, melyben Sebnának, Chizkija áruló íródeákjának az ellenséggel kötött szövetségét — épen az árulás ténye miatt — semmisnek nyilvánítja.¹⁴ A korában divatos társadalmi etika is mély felháborodást vált ki belőle és Cion lányaival szemben (v. ö. Jezs. 3, 16 kk.) rendkívül erélyesen lép fel feltűnő viselkedésük, kacérságuk, hiúságuk és bujaságuk miatt.¹⁵

Sajátságos — de az Ag. szerzőinél nem szokatlan — tünet a próféta működése idejének meghatározása: Jezsajás kortársa volt Hósea, Amos és Micha prófétáknak.¹⁶ Egy helyen azt olvassuk, hogy Uzzija, Jotam, Achaz és Chizkija királyok uralkodása tartamának megfelelően 120 évig élt,¹⁷ míg másutt — még ezt a hosszú időt is túlszárnyalva — valamennyi generáció vigasztalójaként szerepel.¹⁵

A haláláról szóló elbeszélés a még aggkorában is hivatása magaslatán álló prófétát rajzolja meg: Manasse bálványt állít

10 Cha.g. 13/b. és annak Rasija.

11 PRK. 17. Ebből az is nyilvánvaló, hogy az Ag. Jezsajás egységét vallja.

12 Bér. 10/a.

13 Ibid.

14Sanh. 26/a—b.

15 Lev. R. 16, 1.

16 Pesach. 87/a: B. Bathra 14/b.

17 Jalk. Jes. 385.

18 PRK. 17.

fel a Szentélyben, amiért Jezsajás szigorúan megdorgálja őt. A haragra lobbant király üldözése elől egy szentjánoskenyérfa belsejébe menekül a próféta. Manasse fűrészeltetni kezdi a fát, mire abból annyi vér ömlik ki, hogy egész Jeruzsálemet elárasztja.¹⁹ Egy másik Ag. szerint Manasse kötekedő kérdésére²⁰ Jezsajás válasz helyett Isten szent nevét ejti ki, mire egy cédrusfa üres törzse zárja őt védőleg magába. A fából kicsüngő szemlélőrojtok azonban elárulják a próféta hollétét. Mikor a király parancsára fűrészelni kezdik a fát, Jezsajás kileheli lelkét.²¹

Külön kell szólnunk az apokrif irodalomban található Jezsajás alakjáról.²² Az itt lelt adatok szerint Jezsajás Jeruzsálemben született²³ Juda törzséből.²⁴ Ám a bűnös városban nincs soká maradása, ezért Betlehembe megy; mivel azonban ezt is büntől fertőzöttnek találja, több próféta és fia kíséretében egy hegyre vonul vissza, ahol askéta módon él, gyászolva Juda romlottságát.²⁵ Mikor Szancherib sereggel vonul Jeruzsálem ellen²⁸ Jezsajás és a nép vízért könyörögnek, amit a szükséges mennyiségben meg is kapnak,²⁷ aminek az ellenségtől körülzárt városban nagy jelentősége volt.

Halálának körülményeiről igen részletesen szól VP. és AJ. AJ.: Belchira, a Cidkija családjából származó hamis próféta

¹⁹ PR. 4. Az Ag. hivatkozása szerint ez a vér ama 'pJ Dn melyről II. Kir. 21, 16. szól.

²⁰ »Mestered, Mózes azt mondta Istenről, hogy senki sem szemlélheti őt úgy, hogy még életben maradjon, te azonban azt mondtad (Jezs. 6, 1. kk.): ».. és láttam az örökkévalót magas és fenséges trónusán.« V. ö. »Himmelfahrt des Isaias« (Ascensio J. Riessler p. 483. Kautzsch II. 119.): Belchira is ezzel vádolja őt Manasse előtt. L. alább. V. ö. Heller MGWJ. 1936. p. 43-44.

²¹ Jebamot 49/1); v. ö. 5. jegyz.

²² Riessler pp. 874—875. (v. ö. Schermann: Propheten u. Apostellegenden. Leipzig, 1907. p. 78. k.); Klein pp. 194—195 és 206, továbbá az Ascensio Jesaiae Riessler-ben található fordítása (pp. 481—484., melyet AJ.-vel rövidíték).

²³ Valószínűleg ama talmudi tétel alapján (Meg. 15/a.): **בְּלִי טַקְוָה**
שֶׁשָׁמַר וְשֶׁמָּוֶה עָלָיו טַפְרֵיט בְּיַד שְׂדֵימָא בְּאַרְבֵּי הַדְּגָי. שֶׁמָּוֶה לֵב עֵינָיו בְּרִיחַ שְׂדֵימָא
מִיְיִשְׁרָאִים.

²⁴ VP; v. ö. 1. jegyz.

²⁵ AJ. Társai: Joel, Micha, Habakkuk és Sear-Jasub.

²⁶ V. ö. II. Kir. 18, 17. kk.

²⁷ VP.

megvádolja őt Manasse előtt,²⁸ mire az elfogatja és kettéfűrészelésére ad parancsot. Belchira és számos magafajta társa kárörvendve nézik kivégzését és hazug igehirdetésre akarják rábírní. Jezsajás még a fájdalmak súlya alatt sem roppan össze: makacsul kitart a királyt és hamis prófétáit kárhóztató álláspontja mellett, majd elátkozza őket. Nem sírt és nem jajgatott, miközben kettéfűrészelték, csak Istenéhez beszélt.²⁹ Nagyon eltikkadt már a hosszú kínzás alatt és mikor halálán érezte magát³⁰ vízért fohászzkodott. Isten „küldött” is neki vizet; ezért hívták őt Siloah-nak, ami annyit jelent, mint: a „küldött”.³¹ A Rogel forrásánál (levő terebintus mellett),³² a Chizkija által elzárt vízáteresztő³³ szomszédságában temették el, a Salamon építette sírboltok az u. n. Dávidsírok mögött. E sírhelyek holléte a VP. szerint a mai napig ismeretlen.³⁴

2. Jeremiás.

Az Ag. előadása szerint Jeremiás Ab hó 9-én,³⁵ körülmetélve³⁰ született, mint Ráchábnak, a jerikói kurtizánnak le-
származottja,³⁷ abban az időben, mikor Izebel a prófétákat üldözte.³⁸ Azért nevezték Jeremiásnak, mert az ő napjaiban semmisült meg Jeruzsálem.³⁹

28 V. ö. 20. jegyz.

29 AJ.

30 Innen már VP.

31 A VP. szerzőjének sajátos etimológiája: שלח = שלח =

32 Klein a Schermann VP-ját (Leipzig Teubner) követve alkalmazza ezt a betoldást.

33 V. ö. II. Krón. 32, 30. Klein idézi az erre vonatkozó talmudi közlést (Pesach. IV. perek végén levő Misna, helyesebben Tosifta):
חוקיה כהם כי נהגין העליון ולא הדרה לו.

34 Az Éne. Jud. (IX. p. 14.) hivatkozva Eisenstein: Oear Massoath 332-re Kefar-Birim-et jelöli me.g nyugóhelyéül.

35 Sóder ha-Doroth I. 61/c

36 M. Teh. IX. 84.; Aboth dRabi Náthán 1, 2; Jalk. Jer. 261.

37 Sif. Num. 78.; Meg. 14/b.; Num. R. 8, 10.; PRK. 112/a, 13. és 115/b; Zebachim 116/b.

38 Gen. R. 64, 5; 1. Rasi ad Jer. 20, 14: שמה היה את הנהיאים igen helyesen Manasse üldözéséről beszél.

PRK 13, שבתו נהרססה סתה הדין שבתו נעשה בהסך אריסון
115/a: שבתו נהרססה סתה הדין שבתו נעשה בהסך אריסון

Amint meglátta a világ világosságát, felnőtt ember hangján kezdett beszélni (Jer. 4,19.): „Óh, én bensőm, én bensőm! Aléldozom, én szívemnek rekeszei 1 Háborog a szívem, nem hallgathatok!“ Midőn saját anyját hűtlenséggel, paráznasággal vádolja meg és az csodálkozva tekint rá, mentegetődzve mondja: „Nem Téged gondollak, hanem Ciont és Jeruzsálemet!“ Bár a hivatásérzet már ekkor is ily elfojthatatlan lánggal égett benne, mégsem akarta tudatosan Js vállalni az Istentől rárótt prófétai megbízatást.⁴⁰ Mózesre, Áronra, Elijáhura és Elisára hivatkozott, mint olyanokra, akiknek sokat kellett szenvedniök népük miatt és azt az ellenvetést is tette, hogy ő még túlságosan fiatal prófétai misszióra. Isten erre azt válaszolta, hogy fiatal prófétának megbocsát, mert az ifjúság még büntől mentes.⁴¹

Előérzete nem csalt: a zsidók részéről, akik ebben az időben tévutakon járnak,⁴² sok bántalom éri amiatt, hogy Ráchábtól származott,⁴³ sőt egyesek házasságtöréssel is meggyanúsítják.⁴⁴ Tetézi még ezt Jehojákim üldözése, aki még a Jeremiás írta siralmak egyes részeit is elégette. Érthető,⁴⁵ ha a próféta elkeseredésében elátkozza születése napját,⁴⁶ bár végül minden szenvedésen keresztülsegíti az a forró szeretet, mellyel népén és hazáján csügg.

Ez a szent érzet már fiatal korában hevíti lelkét: Mikor a még ifjú Nebukadnecár egy alkalommal Jeremiással sétálva világhódító tervei között Jeruzsálem meghódítását és a nép fogságbaejtését is emlegeti, a próféta elkeseredett alkudozásba kezd, hogy mentse a menthetőt. Nebukadnecár végre azt ígéri neki, hogy, amit a nap leszálltaig el tud vinni a városból, azt meghagyja neki.⁴⁷ Erre az ifjúkorában kapott ígéretre gondolva kétségbeesetten igyekszik Jeremiás a pusztulásra ítélt város felé, mikor a történelem valóráváltja Nebukadnecár álmait. Ám későn érkezik, mert a város helyén már csak romokat talál és a népet is elhurcolta már a kegyetlen hódító.⁴⁸ Jeremiás, kinek

40 Exod. R. 4, 3.

41 PR 26, 129/a—b; Jalk. Jer. 262.

42 Exod. R. 24, · עם נבל ולא חכם על דברי של ייחוד ·
טוהטוהו טוהה.

44 jalk. Jer. 300

45 Moed Katan 26/a.

40 PR. 26, 129/b; 1. Gen. R. 64, 5. (Jer. 20, 14.1

47 Beth-Eked Ag. I· 87,

48 Ibid.

korábban még ahhoz is volt ereje, hogy a tíz törzs egy részét visszahozva Jósija uralma alatt egyesítse Judát és Izraelt,⁴⁹ ki — bár keserű fájdalommal dorgálta testvéreit —⁵⁰ mégis, szembeszállva Chananja ben Azúr hazug próféciájával⁵¹ és Cidkijáhu minden üldözését mibe sem véve, szüntelen hirdette az elkövetkezendő szerencsétlenséget (Jer. 38, 2),⁵² most ennyi pusztulás láttán keserű szavakban tör ki. Sűrű könnyhullatás közepeit indul a véráztatta úton számkivetésbe ment testvérei után és a fogságba vitt gyermekek lábnyomát csókolja.⁵³ Mikor eléri a foglyok szomorú menetét, önként fűzi a rablancba kezét⁵⁴ vállalni akarván a testvéreivel való sorsközösséget. Ám az Eufráteshez érve leikébe lopózik az otthonmaradtokért való aggodalom. Hosszas tanakodás után elhatározza, hogy hazatér testvéreit vigasztalni.⁵⁵ Visszatérése útján⁵⁶ összegyűjti a meggyilkolt zsidók testrészeit és hazaviszi.⁵⁷ Elkeseredése most már annyira úrrá lesz rajta, hogy már csak a halált kéri Istenétől. Egy égi hang azonban azt mondja neki, hogy még Babylon pusztulását és a Szentély újraépülését is meg kell érnie. Majd a Mindenható magához emeli őt.⁵⁸

Működésének idejéről megtudjuk, hogy azt Jósija uralkodása alatt kezdte s rokonával,⁵⁹ Chulda prófétaóvvel és messterével, Cefanjával" egyidőben fejtett ki prófétai tevékenységet.⁶¹ Egyébként neki tulajdonítják a nevével viselő könyvön kívül

49 Meg. 14/b.; Erachin 33/a; Rasi ad Sanh. 110/b. s. v.

50 PR. 26, 129/a—b: Főpaphoz hasonlítja magát, aki tulajdon anyját paráznság vádjával illeti.

⁵¹ Jer. Sanh. 30/b.

52 PR. 26, 30/a—b; Cidk. agyaggödörbe dobhatja és csak a hűséges Eled-Melech szabadítja onnan meg a prófétát. PRK. 13. 112/a. B. Kamma 16/b; Moed Kát. 28/b; Jalk. Jer. 300, 326.

53 Pr. 26, 131/a—b.

54 PRK. 13, 113/a; Jalk. Jer. 327.

55 PRK. i. h.; PR. 26, 131/b.

56 Ekkor találkozik az eltűnt férjét és szerencsétlenség áldozatául esett hét gyermekét sirató asszonnyal, kiből a gyászbaborult Cion-anyát ismeri fel (PR. i. h. és 132/a.).

57 PRK. 13, 113/b; Jalk. Jer. 327.

58 Ektan d'Mar Jaakob IV. 19. k.

59 Meg. 14/b.

60 L. dolgozatunkban s. v.

61 PR. 26, 129/b,

a Királyok és a Sirmak könyvének szerkesztését.⁶² Ő volt egyike ama három prófétának, kiken magukon teljesedtek be jóslataik, mivel lesújtót tartalmaztak,⁶³ továbbá egyik ama négy közül, akik Ammon és Moáb végzetét megpecsételték.⁶⁴

A próféta életére vonatkozó adatokban — eltekintve azoktól is, melyek az agádákéival egyeznek — meglehetősen gazdag az apokrif és pszeudepigrafikus irodalom.⁶⁵

A VP. közlése szerint Jeremiás Anatóliában született, mint papi nemzetség ivadéka.⁶⁶ Kortársa volt Mózesnek és Áronnak.⁶⁷ Talán ez az időbeli beállítottság eredményezi, hogy a szerző a próféta működésének területét Egyiptomban állapítja meg. Az egyiptomiak nagyon tisztelik őt, mert általa megszabadulnak a kígyók és krokodilusok pusztításától;⁶⁸ megjelöli számukra azt a személyt, aki miatt összeomlanak majdán bálványaik. E személy egy szűz anyától született, jászolban nyugvó gyermek lesz.⁶⁹

A Szentély elfoglalása előtt a próféta a frigyládát egy szírt tetejére vitte, mely a Mózes és Áron sírját rejtő két hegy között emelkedik: helyét azonban még ma sem ismerik.

Míg JL. csupán Jeremiás bálványimádás és idegen kultuszok ellen intézett polémiáit tartalmazza, addig a JA. már részletesen foglalkozik a Próféta életével és különösen üldöztetésének, szenvedéseinek leírásában terjeszkedik ki a részletekre.

62 B. Bathra 15/a.

63 Koh R. I. 2.

64 Gen. R. 41, 3 (1. Jer 49, 2.)

65 Kiessler pp. 875—876 és 1321; Klein p. 195; J. Gutmannak az Enc. Jud.-ban található »Jeremia Apokryphon« (vol. VIII. pp. 1092—4. röv. JA) és »Jeremias-Brief« (vol. VIII. pp. 1094—5. röv.: JL) című cikkei, továbbá R. H. Charles: The Apokryphs & Pseud-epigraphics of the O. T. (I. kötet [1913.] pp. 569. kk.)

66 L. Jer. 1, 1.

67 Hasonló súlyos anakronizmus JA.-ban: Dániel, Ezra és Ezihiel egyidősen éltek.

68 U. a.: M. Agada Num. (ed. Buber): 30, 15. Halála után még sírjához is elzarándokolnak kígyómarást gyógyítani.

BsKiessler (p. 1321) megjegyzése: »Utalás egy a gnosztikusoknál és a misztériumokban szokásban volt kultuszra: éjszakai körmenetben egy jászolban fekvő gyermeket vittek körül földalatti barlangokban, kinek szüzanyja, a Kores, szintén tiszteletben részesült. A szerző sajátságosnak találja, hogy az egyiptomiak tiszteltek egy ilyen leányanyát; egy keresztény nem csodálkozott volna ezen.«

A Bibliából⁷⁰ és az Ag.-ból⁷¹ ismert Ebed-Melech epizódot azonban újabb motívummal gazdagítja: Ebed-Melech, kit hűségéért azzal áld meg a próféta, hogy Jeruzsálem pusztulását nem kell majd látnia, mély álomba merül, melyből csak a hazatérésre ébred fel. Maga Jeremiás a száműzetés alatt a Szentföldön egy barlangban lakott és Michael arkangyal segítségével jut Babylonba, hogy a népet megszabadítsa. Később a templom felavatásán is résztvett.⁷³ Haláláról ismét csak a VP. tudósít bennünket: az egyiptomi Taphne-ban⁷³ a nép halálra kövezte. A fáraósírok egyikében nyugszik.

3. Ezekiel.

Ezekielt, akárcsak Jeremiás prófétát, szintén Rácháb ivadékanak tünteti fel az Ag.,⁷⁴ de, hogy ezt a származási szépség hibát némileg ellensúlyozza, többször is hivatkozik papi nemzetségből való eredetére.⁷⁵

Felfogására élénk fényt vet az az elbeszélés, mely szerint az általa mondottak ellentétben állnak a mózesi tanításokkal és ezeknek az ellentmondásoknak megfejtésére csak Elijáhu volna képes.⁷⁶ Mózesnek ama tanítását, hogy Isten a gyermekeken is megbünteti az atyák vétkeit (Exod. 20, 5; 34, 7. és egyebütt) Ezekiel oda módosítja, hogy a bűnös lélek bűnhődik és hal meg.⁷⁷ A halacha meg is tiltja, hogy nyilvánosan tanítsák e titkokat.⁷⁸

Prófétai működése közben még inkább megmutatkozik Ezekiel igazi énje. Ott látjuk Chirám, Tyrus királyának trónusa

70 Jer. 38, 7—13.

71 L. 52. jegyzetünket.

72 Jellemző, hogy a JA. szerzője Nebukadnecárt istenfélő embernek rajzolja, aki előbb jóindulatú rábeszéléssel igyekszik Cidkiját rossz útról letéríteni és csak mikor az továbbra is kitart gonoszsága mellett, indítja el büntető expedícióját. (L. Enc. Jud. i. h.)

73 Klein: תְּחִלָּתוֹ שֶׁל מִיכָאֵל

74 Meg. 14/b; Sif. Num. 78; 1. 37. jegyz.

75 Idevonatkozó Ag.-kat 1. Bacher: Aggada d. pal. Amoráer II. p. 508 és Guttman: Maftach ha-Talmud II. p. 157.1. s.

76 Menach. 45/a; kevésbé bőven Sab. 13/b; Chag. 13/a.

77 Ez. 18, 4; הַשֵּׁשׁ הַחַמְשִׁית הָיָה תַּחֲתָיָהּ; Mák. 24/a; v. ö. Num. R. 19, 23.

78 Mis. Chag. II. 1.

prófétai ténykedését nem kezdte volna meg már a Szentföldön, valószínűtlen, hogy a Sechina, az ihletet adó isteni szellem, idegen földre, Babylonba, is követte volna őt.⁸⁵ Ezekiel Babylonban érte utói a halál.⁸⁶

A VP. meglehetősen kevés olyan adatot tartalmaz Ezekielre vonatkozóan, amit vagy a próféta könyvéből, vagy az agadikus irodalomból ne ismernénk.⁸

Születési helyéről megtudjuk, hogy Sarira-ból (illetve Klein javítása szerint [aki „ek gés Arira“ korrumpálásának veszi e szót]: Arirából) származott,⁸⁸ Benjámin területéről.

Ezekiel próféciája értelmében a Khebar folyó apadása világhatalomát, míg áradása a Jeruzsálembé való visszatérést jelenti.⁸⁰ Mikor a babyloniak a zsidók lázadásától tartva le akarják őket mészárolni,⁹⁰ a próféta — mitán népével átkelt a Khebaron — megárasztja azt, úgy, hogy az üldözők nem bírják őket követni. Aki pedig megkísérli, hogy a folyón átkelve utánuk eredjen, menthetetlenül belefut.⁹¹ Ám a jámborokat még saját testvéreivel szemben is védelmébe veszi a próféta: Dán és Gad törzsének egész állatállományát elpusztítja,⁹² mivel azok üldözik a törvényhez hű zsidókat. E törzsek egyikéből származó király ölette meg végül a prófétát, mivel az gyakran dorgálta őt bálványimádásáért.⁹³ Maur földjén temették el, Seth és Árpachsad (Ábrahám őseinek) sírjába: egy kettős barlangba.

85 Mechilta Bő. 1.; Targ. Ezek. 1, 3; v. ö. Moed. Kát. 25/a.

86 Baba Bathra 15/a: אַנְשֵׁי סִדְדֵי יִירוּשָׁלַם Rasi et Toss ad l. c.

87 Ricssler pp. 876—877; Klein p. 195.

88 Klein egyébként e név eredetének meghatározásában igen messzire megy: Arirát, utalva a prófétának Rácháblól való származására (1. 74. jegyz.), aki tudvalévően Jerichóban élt, továbbá hivatkozással Józsuá 6, 26-ra: אִשֵׁר יָקַם יְבִנָּה ... אֵת יִירוּשָׁה a Jerichóval, illetve annak környékével azonosítja.

89 Ezekiel első látomása a Khebar folyó mellett játszódtott le: Ez. 1, 3 és kk.

90 Az Ag. tud is legyilkolásukról: v. ö. 83 jegyz.

91 Az egyiptomi kivonuláshoz hasonló motívumok. V. ö. Exodus 1, 10 és 14, 28.

92 V. ö. Gen. 49., 16. 19 (Riessler p. 1321.)

93 Működése idejére, ill. korára vonatkozóan 1. 67. jegyz.

4. Hósea.

Hósea Reuben törzséből származott⁹⁴ és fia volt Beeri prófétának, kinek próféciáit Jezsajás könyvéhez csatolták, mivel egy egész könyvet nem tettek ki.⁹⁵

Mikor Isten megneheztel, a zsidókra bűneik miatt, Hósea hajlandó volna a népet az Ő büntetésének kitenni. Erre parancsot kap Istentől, hogy egy parázna nőt vegyen feleségül. Mikor már gyermekei is vannak az asszonytól, arra kap utasítást, hogy hagyja ott családját. A próféta vonakodik ezt megtenni, s ily módon bizonyosodik be, hogy Izraelt, melynek még közelebb kell állnia Istenéhez, mint az ágyasnak férjéhez, nem hagyja el az Úr.⁹⁶ Midőn Jeruzsálem elesett és Isten a szent város vigasztalására rendeli a prófétákat, elsőnek Hósea beszél: (Hós. 14,6.) „Olyan leszek, mint a harmat Izraelnek.“ Jeruzsálem azonban a korábbi prófétai feddésre utalva (Hós. 9, 16.) nem fogadja el a vigasztalást.⁹⁷

Hósea kortársa volt Jezsajásnak, Amosnak és Michának mégpedig a legidősebb köztük.⁹⁸

A VP.⁹⁹ szerint a próféta Belemoth¹⁰⁰ helységében született, Issakhar földjén, mint e törzsnek tagja. Békében halt meg.¹⁰¹

5. Joel.

Hasonlóan Obadja prófétához, kit az Achab király udvarában élt istenfélő Obadjával azonosítanak,¹⁹² e prófétát azzal a Joellel identifikálják, ki a Bibliában, mint Sámuel elsőszülötte

94 Gen. R. 82, 12; 84, 18.

95 Lev. R. 15, 2.

96 Pesach 87/a—b.

97 PRK. 17.

98 Pesach 87/a. v. ö. II. Gressmann: Die älteste Geschichtsschreibung u. Prophetie Israels p. 3C1. és kk.

99 Riessler p. 871. és 1321; Klein p. 197.

100 Riessler ezt a nevet Józs. 13, 17-ben található בְּלֵמוֹת -mal, míg Klein: Józs. 17, 11-ben előforduló בְּלֵמוֹת -mai azonosítja, amire több bizonyítékot is hoz. (V. ö. Enc. Jud. s. v. Hosea, ahol a különböző keresztény hagyományokat közli.)

101 A VP. ez a kitétele agadikus eredetű: Koh R. 2. 21-ben azt írják R. Hosajjahról: הוֹשֵׁה בְּלֵמוֹת

102 L. Ginzberg: Leg. VI. p. 344. 6.

szerepel.¹⁰³ Ebből következik a próféta atyjának, Petuelnek,¹⁰⁴ azonosítása Sámuellel, ami két népetimológiával nyeri indoklását.¹⁰⁵ Az Ag. Joel 2, 23.-ból¹⁰⁶ kiindulva elbeszéli, hogy a próféta erélyes fellépésével megmentette a népet a rovarok pusztítása következtében¹⁰⁷ beállott ínségből.¹⁰⁸ Joel is résztvett Jeruzsálem vigasztalásában.¹⁰⁹

Nachum és Habakkukkal együtt Manasse idejében működött.¹¹⁰ A Tan 22 tradense sorában Micha és Nachum között szerepel.¹¹¹

Joel születési és halálozási helyéül a VP.¹¹² Bethomrom-ot¹¹³ (Ruben birtokán) jelöli meg. Más forrás adatai szerint Manasse uralma alatt működött Jezsajás, Micha és Habakkukkal egy időben.¹¹⁴

6. Amos.

Amos prófétával kapcsolatban inkább külsőleges az a jellemzés, amit az Ag.-ban található adatok alapján feljegyezhetünk róla, de származásáról, életviszonyairól is igen keveset tudunk meg. Az Ag. szerzői szerint az „Amos“ név a próféta

103 I. Sám. 8, 2; **בן יואל** I. Krón 6, 18. **בן יואל**.

104 LXX: Betuel.

105 M. Tehil. 80, 1.: **על שמה לא בוסת** M. Sam. I. 6 és Num. R. 10, 5. Mivel az Ag. kiérzi, hogy I. Krón. 6, 13-ban Sámuel fiainak felsorolásából kiesett Joel neve **וְשֵׁן (בְּנֵי שְׁמֹאל הַבְּרִי וְשֵׁן יִצְחָק)** nevéből azt magyarázza: Joel, Sámuel bűnös fia, miután tetteit megváltoztatta és megjobbította, prófétává lett.

106 **וַיֵּד יְהוָה וְשֵׁן בְּנֵי שְׁמֹאל וְשֵׁן יִצְחָק בְּיָמָיו**

107 v. ö. Jo. 1, 4.

108 Taan. 5/a.

109 PRK. 17.

110 Seder Ólam 20. v. ö. Haller: Das Judentum p. 235.

111 Juchas. eleje.

112 Riessler pp. 871. és 1321.; Klein p. 198.

113 Riessler közli a variánsokat is: Bethoron v. Betronta. Klein Beth (Baal). Meon korrumpált alakjának tartja és Eusebius Onom.-ból hoz bizonyítékát arra, hogy **בֵּית** és **בְּרֵית** gyakran cserélődnek az egyházatyák írásaiban.

114 L. 25. jegyz. és 110. jegyz.

gúnyneve volt, melyet azonban egész életén át hordott. Onnan kapta, hogy midőn a népet keserű szemrehányásokkal illetve tévelygéseieért, az emberek azt vágták szemébe: „Vájjon az Örökkévaló minden teremtményét félredobta-e, hogy ezen a dadogóson nyugtassa szellemét!”¹¹⁵ Megtudjuk még, hogy ő egyike annak a nyolc fejedelemnek az emberek között, akikre Micha utal,¹¹⁶ továbbá a harmadik Jeruzsálem vigasztalói sorában.¹¹⁷ A Mózes féle 613 parancsot és tilalmat egyetlenegyre szállította le:¹¹⁸ (Am. 5,4.) „Keressetek engem, hogy éljetek!” Halálát Uzzijah király kezétől lelte, aki egy tüzes vasdarabbal mért halálos ütést a próféta halántékára.¹¹⁹

VP.¹²⁰ Tekoa-t (Zebulun földjén)¹²¹ jelöli meg a próféta születésének és halálának színhelyéül. Működésével egyáltalában nem foglalkozik, martíriumát pedig az Ag.-tól kissé eltérően írja le: Amost, Amacja, a bét-éli főpap egy bottal veri, később annak fia egy doronggal úgy halántékon sújtja a prófétát, hogy már csak félholtan tud elvergődni szülőhelyére, ahol két nap múltán meghal és atyái mellé temetik el.

7. Obadja.

Bár a próféta kanonizált könyve mindössze egy fejezetet tesz ki,^{121a} az Ag. mégis sokat foglalkozik Obadjával. Edomita eredetű prozelita volt¹²² és Elifaznak, Jób barátjának leszármazottja.¹²³ Azért kapta a prófétai képességet, mert Izebel üldö-

¹¹⁵ Lev. R. 10; Koh. R. I.I.: עָשָׂה בְּלִישְׁתִּי = oneratus; עָשָׂה בְּלִישְׁתִּי (psellos) — nehézbeszédű, dadogó. (Népetimológia).

¹¹⁶ Suk. 52b.; Pirke R. ha-Kados VIII. Mi. 5, 4-re alapozva: וְשֹׁמֵר נְסִיבֵי אָדָם

¹¹¹ PRK. 17.

^{iis} Mák. 24/a. R. Simlai tanítása.

¹¹⁹ Gedaljah ibn Jachja: Salselet ha-Kabbala 81/a, melyet Heprin idéz a Seder ha-Doroth-ban (I. p. 3110).

¹²⁰ Riessler p. 871. és Klein p. 197.

¹²¹ Klein megjegyzése: az eredeti anyag szerzője az Am. 7, 12-ben említett T.-ra gondolt, de a későbbi szerkesztő — tudván azt, hogy Izrael birtokán is van egy T. — fenti betoldást eszközölte. (Utóbbira nézve idézi: Koh. R. 2, 17-et.)

^{121.} ö. Haller: Das Judentum p. 257.

¹²² Sanh. 39/b. וְיֵשׁוּבֵי אֶדְוִם יֵשׁוּבֵי אֶדְוִם ép ezért prófétáit Edom ellen.

¹²³ Jalk. II. 549.

zése elől elrejtett száz menekülő prófétát.¹²⁴ E kormeghatározás szerint tehát az Achab király udvarában élt Obadjával volt azonos (1. 1. Kir. 18, 3.) Áldozatkészségére élénken rávilágít az az elbeszélés, mely szerint hatalmas vagyonát teljes egészében a menekült próféták ellátására fordítja. Mikor már mindenéből kifogy, Jórámtól, Achab fiától vesz fel kölcsönt kamatra, hogy továbbra is gondoskodhassék róluk.¹²⁵ Istenfélelme egy fokkal nagyobb volt, mint Ábrahámé¹²⁰ és, ha Achab házáat meg lehetett volna áldani, úgy Obadja kedvéért érte volna áldás.¹²⁷ Ez a jámborság annál szembetűnőbb, mert hisz két olyan istentelen emberrel élt együtt, mint Achab és Izebel és mégsem tanult az ő rossz tetteikből.¹²⁸

Obadja szülőhelye a Sikhem országában lévő Bitacharam mezőség volt — mint a VP.-ből értesülünk.¹²¹ Élijáhu tanítványa volt és sokat túrt miatta; ő volt a harmadik vezére annak az ötven prófétának, kiket Élijáhu megmentett. Miután elhagyta a király szolgálatát, prófétai működést fejtett ki. Szülőföldjén temették el atyái mellé.

8. Jóna.¹³⁰

Mivel a próféta származását illetően két különböző nézet

¹²⁴ Sanh. i. h.: Két barlangban rejtette el őket, úgy, hogy ha az egyikben levő csoportot fel is fedezték volna, a másokban tartózkodók még megmenekülhettek.

¹²⁵ Exod. R. 31, 3; Ocar Tob. 14—16, beszél arról, a nehéz anyagi helyzetről, melyben a próféta felesége sínylődött, midőn férje halála után a hitelezők követelőén léptek fel.

¹²⁶ Sanh. i. h.; Ocar T. i. h. Sírját kereső felesége, mint ismerető jelet említi: »...akit különösen istenfélőnek neveznek...«

¹²⁷ Sanh. 39b.

¹²⁸ Sanh. i. h. Ezért is látszott a legmegfelelőbb embernek az ízsau (=Edom) elleni prófétálásra, mert bár Ézsaut két jámbor ember, Izsák és Rebeka nevelte, mégsem vett példát tőlük.

¹²⁹ Riessler p. 871. és 1321. Klein pp. 198—199. és 207. Riessler azonosítja Bitacharamot az I. Sám. 7. 11-ben lelhető ~ JTS-val Klein (miután megemlíti, hogy az Ag. is tud szichemi származásáról) a szövegvariánsok alapján Betthach a m a r-t olvas, ami szerinte arra mutat, hogy a VP szerzője magát Szichem városát gondolta. (V. ö. Gen. 33, 19: **וַיֹּאמֶר אֵלָיו חָמֹר אֲבִי אֲנִי**) »Chamor, Szichem atyja...«

¹³⁰ A Bibliában, az Ag.-ban az iszlám irodalmában, valamint az egyéb keleti irodalmakban található Jóna legendák történeti helyének,

uralkodott az Ag. szerzői között — egyik szerint Áser,¹³¹ míg a másik szerint Zebulun¹³² törzsének volt tagja — ez ellentétes vélemények kiegyenlítésére elfogadták, hogy anyja révén Áser, atyja, Amittáj¹³³ révén pedig Zebulun nemzetségéből származott.¹³⁴ Miután Elisa prófétává avatta őt,¹³⁸ a Ruach ha-Kodes is megszállotta,¹³⁶ ami tényleges prófétai tevékenységre tette őt alkalmassá.

Bár működését csaknem egészen kitölti ninivei küldetése, e megbízatás előzményeinek vizsgálatából mégis teljesebb képet adhatunk a próféta életéről és jelleméről.

Ezek szerint érthető az az idegenkedés, amellyel Jóna az újabb küldetését fogadta, miután már előzőleg Jeruzsálem pusztulását hirdető próféciája a bűnösök megtérése miatt nem vált valóra s a nép tudatában ezért hamis prófétaként szerepelt.¹³⁷ Attól tartott, hogy ez megismétlődik Ninive esetében is. Más Ag.-k Izrael iránti szeretetével magyarázzák vonakodását.¹³⁸ a bennük fellelhető mythikus elemek eredetének megállapításával és párhuzamaik felkutatásával minden részletre kiterjedő, alapos tájékoztatást nyújt Dr. Komlós Ottó »Jóna legendák« c. cikke a »Jubilee Volume in Honour of Prof. Bernhard Heller« (Budapest 1941. p. 208—222)-ben. Dolgozatomban Komlós néven idézem.

¹³¹ R. Lévi mondja Bir. 1, 31 és I. Kir. 17. 8. alapján. E két vers jelentős az Ag. részére, amely azonosítja Jónát a sareptai özvegy életrekeltett fiával. (1. Komlós 49. jegyz.).

¹³² R. Jochanan véleménye II. Kir. 14, 25. nyomán — יונה בן אמתי... e helység pedig Zebulun birtokán van. (1. Józs. 19, 13. az ország felosztásával kapcsolatban.)

¹³³ Hieronymus Jóna-kommentárjához írt bevezetőjében aggádikusan magyarázza e nevet: "8 — rax (1. Komlós 48. j.)

¹³⁴ Mindkét véleményt hozzá: Jer. Suk, V. 55/a; Jalk. Jóna 550 s a szerzők cseréjével u. a.: Gon. R. 98, 16. Anj-ja személyére nézve elterjedt az a nézet, hogy a sareptai özvegygel azonos PRE. 33.; M. Psal. 26, 7.; Jalk. Jóna 550. §.

¹³⁵ Sóder Ólam R. 19.

¹³⁸ Jer. Suk. i. h.; Jalk Jóna i. h: a vízmerítés ünnepén történt az (1. Komlós 55. jegyz.).

¹³⁷ PRE. 10.; Jalk. Jóna i. h.: Tanch. Lev. 8; M. Jóna (Eisenstein Ocar M.-imjában) p. 218.

¹³⁸ PRE. i. h.; M. Jóna p. 219; Jalk. Jóna i. h. Tudta ugyanis, hogy Ninive lakói megtérnek, Izrael pedig az Isten haragját vonja magára, midőn feddései ellenére tovább bűnözik. (1. Komlós 61. jegyz.).

Isten parancsa elől való menekülése közben a tengeren hatalmas vihar tör ki, mely csak akkor csillapodik le, midőn őt egészen a vízbe dobják.¹³⁹ Ekkor egy hatalmas hal nyeli el,¹⁴⁰ amelyben három napot töltött, anélkül, hogy imádkozott volna.¹⁴¹ Ezért Isten megharagudván, egy másik hallal nyeleti el, amely 365,000 kis halat hordott bensejében; itt Jóna rögtön imába kezd, mire a hal kiköpi őt.¹⁴²

A másodszer is elhangzott isteni felszólításra¹⁴³ Jóna felhívja Ninive lakosságát a megtérésre,¹⁴⁴ aminek hatása alatt a nép megbánja bűneit, Isten pedig negyven évvel elhalasztja Ninive büntetését.¹⁴⁵ A próféta, ki a hal gyomrában sokat szenvedett, egy csodás növény, a Kikajjon árnyékában pihen meg, melyet egyetlen éjszaka folyamán növesztett számára Isten.¹⁴⁶

Élete tartamáról, csak úgy mint személyéről,¹⁴⁷ különféle hagyományok vannak. Egyik szerint több mint 120 évig élt,¹⁴⁸

139 Lev. R. 8., PRE. i. h.; Jalk. Jóna i. h. A hajósok először csak térdig, azután derékig, majd nyakig merítették a vízbe. A bibliai Jóna legendára nézve lásd Gunkel: *Das Märchen im A. T.* p. 21, 33, 133.

140 PRE. i. h. Jalk. Jóna 570. §. E hal a világteremtés óta erie a célra volt kiszemelve. V. ö. Somogyi: *Biblical Figures in ad-Damiri's Hayat al-Hayawan* (Mahler Eml. p. 290.).

141 M. Jóna p. 219.; Jalk Jóna 550. §. Más források szerint midőn e halat a Leviáthántól megmentette s azért ez hálából — többek között — a Szentély alapját is megmutatta neki, a próféta minnjárt főházba kezdett. (Tanch. Lev. 8; PRE. i. h. M. Jóna i. h. [1. Komlós 71—79. jegyz.].)

142 M. Jóna i. h.; Jalk. Jóna i. h. Ez az ima a világmindenség legtávolabbi helyeire is kiterjedő isteni egyeduralomról szól. (1. Psalmi 139, 7—10.).

143 Jalk. Jóna i. h.; M. Jóna p. 221.

144 Jalk Jóna i. h.; M. Jóna i. h.

145 PRE; 43.; Jalk. Jóna i. h.: 40 napról beszél, de 40 év a helyes olvasat (Komlós véleménye; 1. 98. sz. jegyzetét).

146 M. Jóna p. 221.

147 Itt említjük meg, hogy Seder Elijáhu R. (ed. Friedmann 18. 97, 98) a Messiással, József fiával azonosítja: M. Tanchutna (ed. Buber p. 282/a) az Ezekiel által feltámasztottak között sorolja fel (1.81. sz. jegyzetünket).

148 Heilprin: Seder ha-Dorot I, 144. idézi a Seder Olamot, melyből ez kitűnik; Ratner jegyzetei (p. 74.) alapján azonban megállapítást nyert, hogy ez nem olvasható ki a Séd. O.-ból)

míg más Ag. nyomán megtudjuk, hogy szenvedései jutalmául megszabadult a haláltól¹⁴⁹ és élve jutott be a Paradicsomba.¹⁵⁰

A VP. előadását követve¹⁵¹ megállapíthatjuk, hogy Jóna a Kariathmaus¹⁵² földjén levő Asdód nevű¹⁵⁸ görög város vidékéről származott. Sur¹⁰⁴ vidékére költözik anyjával együtt.¹⁵⁵ Az a jóslat, amit Jeruzsálemre mondott (1. Hab. 2, 11) úgy szólt: „Ha köveket hallanak panaszosan kiáltani, akkor közeledik a vég s ha Jeruzsálemben látják az összes pogány népeket, akkor elpusztul a város.“ Az elbeszélés szétszórt elemeiből kivehetjük, hogy a VP. szerzője tudott Jónának a sareptai özvegy fiával való azonosításáról. Erre mutat Elijáhu és az özvegy-asszony találkozásáról szóló rész egyfelől, és annak közlése, hogy Elijáhu feltámasztotta Jónát halottaiból, másfelől. Az erkölcsi tanulságot — hogy Isten akarata elől nincs menekvés — Jóna életpályájában bizonyítottak látja a szerző.

A haláláról és temetése helyéről szóló részlet — ami a VP. eredeti anyaga — szerint miután Saar földjén meghalt, Kenaz bíró¹⁵⁵ barlangjában temették el.¹⁰⁷

149 V. ö. Koh. R. VIII. 10., mely szerint a sareptai özvegy fia sohasem halt meg; ez tehát alátámasztaná a 134. jegyzetünkben hozott Ag. irodalom adatait. V. ö. még Seder Elijáhu adatát (147. jegyz.).

150 M. Tehil. (ed. Buber) ad. 26, 7 (p. 220.) **נָנִים בָּיְדָיו יִבְנֶינֵינוּ יְהוָה עִיּוֹן**
Derech Erec Zutta I. ellenben azok között, akik élve mentek a Paradicsomba, Jónát nem említi, talán azért, mert Jóna az Ag. szerint látta a Gan-Edent és így osztályrészül jutott az üdvözöltek jutáin.a
V. ö. Strack—Billerbeck p. 646. (1. Komlós 106. jegyz.).

151 Riessler pp. 871—872 és 1321. Klein pp. 199–200 és 205—206.

152 Riessler p. 1321: v. ö. Kirjatjeirim.

153 Klein megjegyzése: a könyv szerzője összetéveszti **יְהוָה הַצֵּר** **בְּלִישְׁתֵּימָה** 'mal, amely valóban a déli fekvésű Asdód mellett van.

154 Klein a variánsok alapján Saar-t olvas.

155 így akart megszabadulni attól a rossz hírnévtől, amit. Minivé elleni be nem teljesült próféciája szerzett neki.

156 Mivel Kenaz nevű bíró nem volt, Riessler (p. 1321) I. Krón. 4, 13 Athniel bíró apjaként szereplő Kenázra, Klein pedig (p. 200) Bír.. 3, 9-ben található **בֵּן עֲנַיָאֵל** -ra gondol. Ebből a feltevésből kiindulva a Saar földnek Edommal való azonossága kétségkívül kitűnik.

157 Az a körülmény, hogy Seder Elijáhu a Messiással azonosítja (V. ö. 147. jegyz.) keresztény hatásra enged következtetni; v. ö. Máté 12, 39—41; Lukács 11, 29. 30. 32.

9. Micha.

Micha személyére — ennek következtében származására és korára — nézve az Ag. irodalmában igen sok egymástól teljesen eltérő adatot találunk.¹⁰⁸ Vannak olyan vélemények, melyek szerint Sebával, Bichri fiával, illetve Nebat-tal, Jerobeám atyjával azonos.¹⁰⁹ Mások ismét az Efraim hegységéből való Michával¹⁶⁶ gondolják egy személynek, kit az Ag. az idős bét-éli (meg nem nevezett) prófétával¹⁶¹ is identifikál.¹⁶²

A nevéhez fűződő népetimológia kapcsán megtudjuk róla, hogy Mózesnek köszönhette életét: mikor ugyanis az egyiptomi rabszolgaságban sýnylódó zsidók a Fáraó szigorú rendelete folytán (v. ö. Móz. II. 5, 6—9.), a téglavetéshez szükséges anyagok szerzésére nem lévén képesek, gyermekeiket kényszerültek a hiányzó téglasorok helyébe rakni, Mózes egy gyermeket — ki már össze volt zúzva¹⁶³ — kiragadott a téglasorok közül és felélesztette.¹⁶⁴

A Mózes korába való beállítás Micha csaknem egész működésének történeti háttérét adja az Ag.-ban. Általános nézet, hogy azok között volt, akik Mózessel átkeltek a Vörös tengeren és csupán arra nézve eltérőek a vélemények, vajjon . vitte-e magával bálványát,¹⁶⁰ vagy sem. Egy adat szerint ekkor még csak azt a fémtömböt vitte magával, amiből később a

158 Mivel az Ag.-ban ez nem szokatlan jelenség, helyénvalónak találtuk, ha az összes Micha nevéhez fűződő elbeszélések alapján rajzoljuk meg a próféta életét, működését és alakját.

159 Sanh. 101/b.

160 L. Bír. 17, 1: **יְהוָה אֵיךְ נָהַר אֲשֵׁר יִשְׁטֵי טִיבִיָּהוּ** és az Ag.-ban található adatokra nézve v. ö. Bir. 17, 1—18, 31.

161 I. Kir. 13, 11. kk.

162 Sanh. 103/b. V. ö. Schmidt: Die grossen Propheten p. 131 és. kk.

163 **נִתְחַבֵּט** az egész Ag. ez etimológia kedvéért keletkezett: **טִיבָה — [נִתְחַבֵּט] — חֶבֶר**

164 Tanch. Ki Tissa. 19. Egy másik névelemzés szerint Michát vendégszeretetéért érte az a kítüntetés, hogy egyes bibliai helyeken **טִיבִיָּהוּ** -nak vagyis a tetragramma egy részével írták nevét. (Num. R. 10. 14.) v. ö. 160. jegyz.

165 Mózes ugyanis előre látta, hogy Micha bálványt fog készíteni, ezért érte őt a Gerizim hegyén mondott átkok közül (Móz. V. 27, 15.) mindjárt az első. (M. ha-Gadol Deut. 119a.) v. ö. Tanch. i. h.

bálvány készült,¹⁶⁶ míg más források egybehangzóan arról tudósítanak, hogy ekkor már a kész bálvány volt nála.¹⁶⁷ Az előbbi véleményt látszik alátámasztani az aranyborjú készítéséről szóló legenda: Mózes, hogy József koporsóját a Nílus felszínére hozza, egy fadarabkára ráírta: **עֲלֵי שֵׁי**¹⁶⁸ s beledobta a vízbe. Micha, miután József koporsója a felszínre jött,^{168a} ellopta ezt a lapocskát s midőn Áron a néptől összeszedett aranyat a tűzbe vetette (Móz. II. 33, 24), ő is bedobta e fácskát utána. Ennek eredményeképpen jött ki aztán az aranyborjú.¹⁶⁹

Mint azt már tapasztalhattuk, az Ag. sohasem mulasztja el, hogy az ősök, próféták helytelen cselekedeteit lehetőség szerint ne igazolja, vagy legalább jó tulajdonságai említésével ellensúlyozni ne igyekezzék.¹⁷⁰ Micha esetében például avval hangsúlyozza ki ezt, hogy midőn az angyalok, felháborodván az ő bálványoltárának a silói oltárhoz való vakmerő közelsége miatt, bosszút akarnak rajta állani, Isten védelmébe veszi őt példás vendégszeretete érdemében, sőt a túlvilág! életet is biztosította számára.¹⁷¹

Micha élete tartamának az Ag. alapján való meghatározása, ismét jellemző képet fest arról, hogy a legendák színe-sebbétételére akárhányszor évszázadokat felölelő ideig szerepeltették az Ag. szerzői kedvelt, vagy nevesebb alakjait. Micha, ki már az egyiptomi szolgaság korában is élt, a késői királyok korában élő Cidkijah ben Knaana keze által hal meg.¹⁷²

A próféta életének és halálának történetét a VP.¹⁷³ mind-össze néhány sorban foglalja össze. E rövid előadásból is

¹⁶⁶ Exod. R. 12, 1.

¹⁶⁷ Sanh. 103/b.; Tanch. Ki Tissa 19: v. ö. Rasi ad Zech. 10. 11.

¹⁶⁸ «Jöjj fel ökörl!» v. ö. Mózs. V. 33, 17. *m n*B· TBS ahol Józsefet az ökörhöz hasonlítja a Biblia.

^{168a} Lásd Heller: Osiris és József koporsója c. cikke (Mahler Emi. p. 432.).

¹⁶⁹ Tanch. i. h.; Micha egyébként a bálványkészítés mestere lehetett, mert, mint egyik helyen olvassuk, emberi és állati szobrokat készített anyja óhajára, ezekhez aztán a nép elzarándokolt, hogy különféle kívánságait előadja (Tanch. Ki Tissa 14).

¹⁷⁰ így láttuk ezt Jónánál is (L. 138. jegyz.)

¹⁷¹ Sanh. 103/b. v. ö. 164. jegyz.

¹⁷² PR. 33. 150/ib.—151/a. Cidkija úgy arcul ütötte, hogy behalt (v. ö. I. Kir. 22, 24., ahol Micha ben Jimláról van szó. Ezzel tehát az identifikációk száma még eggyel gyarapodott.).

¹⁷³ Riessler pp. 871. és 1321, Klein pp. 197—198.

kitűnik azonban, hogy a szerző Micha születési helyét (Micha könyvével egyezően) Moreseth-ben állapítja meg; ezt a helyes megállapítást azonban semmissé teszik zavaros kronológiai ismeretei. Nyilvánvaló ugyanis, hogy továbbiakban az Efraim hegységéből származó, bálványkészítő Michára gondol, aki végül is az Achab korabeli Micha ben Jimla sorsára jut. Mindössze a halálát okozó személyre és a halál módjára nézve mutat eltérést (a történeti tévedések kisebbmértvű variációja mellett) az Ag. adataitól. A VP. ugyanis Micha végétét a próféta sok feddésére ráunt Jórám kezébe adja, aki őt egy szakadékba veti.¹⁷⁴ Szülőhelyén az Anakiták sírboltja mellett temették el,¹⁷⁵ amely mind a mai napig ismeretes.¹⁷⁶

10. Nachum.

Sajátságos, hogy — bár Nachum könyve a 12 kis prófétáé között nem a legkisebb — az Ag. szerzőit sem személye, sem élete nem foglalkoztatta úgy, mint például Obadja alakja. Ennek magyarázatát abban találhatjuk, hogy egyrészt a személyre vonatkozó adatokban maga a Szentírás is szegény,^{176*} másrészt próféciájának tartalma sem volt alkalmas arra, hogy az agadikus fantáziát megmozgassa.

Abban az órában, mikor Izrael kiüzetett, a Szentélyt lerombolták és a nagytanács megsemmisült, Isten is sírva és szomorúan ült és gyászdalt énekelt felettük.¹⁷⁷ Majd a prófétákat hívta Jeruzsálem vigasztalására; Náchum azt mondta. (Na. 2, 1) „Nem fog a gonosz többé átvonulni Rajtad!” Jeruzsálem így szólt: „Korábbi mondásod úgy hangzott (Na. 1, 11.): „Belőled származott, aki rosszat gondol az Örökkévaló ellen, a gonosz tanácsadó”.¹⁷⁸ — A kronológia kérdése itt is fennforog: Joel,

174 Az AJ. elbeszélése szerint (Riessler p. 482.) Achazja öleti meg Mírha ben Jimlát. A próféta életére nézve még v. ö 25. j.

175 Az anakiták pusztulására ill. egy megmaradt töredéküknek Gat-iban (amit Klein szerint Moreset-Gattal téveszt össze a VP. szerzője) való letelepedésére vonatkozóan 1. Józs. 11, 21—22.

176 A Klein által használt egyik variáns betoldása. Szerinte bizonyos más keresztény tudósításokra tett célzás ez, melyek szerint Micha sírját megtalálták.

176a V. ö. Schmidt: Die grossen Propheten p. 170

177 PR 28, 134/b.

178 PRK. 17. v. ö. 97, 109. jegyz.

Nachum és Habakkuk Manasse kortársai voltak.¹⁷⁷ A Tan tradensei sorában szintén Joel és Habakkuk között szerepel.¹⁸⁰

Nachum próféta — a VP.¹⁸¹ Bibliát követő (Na. 1, 1.) adata alapján — Elkos-ból,¹⁸¹ (Betabarán¹⁸³ túl) Simeon törzséből származott. Jénával együtt megjósolta, hogy Ninivét édes vizek és földalatti tűz fogja tönkretenni, ami úgy is történt. Békében halt még¹⁸⁴ és földjén temették el.

11. Habakkuk.

Az Ag. etimológiája alapján Habakkuk azonos a sunamita asszony fiával. Elisa ugyanis így szólt az asszonyhoz (II. Kir. 4, 16.): P fp-n TX rrn ry: nn nyin^{1,185} Ez a beállítás azonban nem akadályozta annak, hogy Joellel és Nachummal egyetemben Manasse kortársa ne legyen,¹⁸⁶ de e mellett még Dániel korában is szerepel.¹⁸⁷

179 Seder Ólam 20., (v. ö. 110. jegyz.) míg Josephus, Antiquil. IX. 11, 3, Nachumot Jotham király kortársává teszi; 1. Ginzberg Lég. VI. p. 314.

180 Juchassin eleje.

181 Riessler p. 872 és Klein pp. 200—201, 206.

182 Klein (p. 206) idézi Hieronymus Nahum-kommentárja prólogusából: Elcesi uspue hódié in Galilaea viculus parvus...

183 Riessler; Klein váriánsa alapján >Beth-Gubrin<-t olvas, amit szívesen választ a VP. szerzője a próféták születési helyéül, vagy azt R. Gubrin vidékén helyezi el.

184 A kifejezés agádai eredetére nézve lásd 101. jegyz.

185 PRE. 33. (v. ö. Zohar, Besallach): »Eszteendőn ilyenkorra fiút fogsz átölelni.« (, »“ - Γ? - ”) A 3. radikális kettőzését az Ag. azzal indokolja, hogy midőn meghal, Elisa feltámasztotta őt és így anyjának mégegyszer módjában volt őt átölelni. (Jalk. Chadas 25/c.)

186 V. ö. 110. és 179. jegyz. Csak azért nem datálták őket Manasse után, mert az istentelen életet folytatott. Koráról 1. Ha'ler: Das Judentum p. 248. és kk.

187 Seder ha-Dorot; Abravanel kommentárja Habakkukhoz, Zohar: Lech-Leeha; Neubauer: «The book of Tobit» Anpendix. (ez irodalmat lásd Enc. Jud. s. v.) A Josippon (ed. A Kahna, Berditschew, 1913. 21. kk.) elbeszéli, hogy az oroszlanverembe vetett Dánielnek (Dán. 6, 17.kk.) Isten parancsára ő vitte el azt az edelt, amit aratónak és magának készített.

A közismert talmudi részlet szerint Habakkuk volt az, aki Mózes 613 parancsát és tilalmát végkép egyre csökkentette.¹⁸⁸ Egyébként ő is Jeruzsálem vigasztalói között szerepel.¹⁸⁹

A VP.¹⁹⁰ Habakkukja Betzuchar-ból¹⁹¹ (Simeon birtoka) származott. Előre látta a fogság bekövetkezését, s mikor Nebukadnecar Jeruzsálembe ért, ő Ostrakinébe menekült. Midőn a szent városban maradt lakosság Egyiptomba megy, ő saját földjén telepedik le.¹⁹² Két évvel a Babylonból való visszatérés után halt meg¹⁹³ és mezőségen temették el.

12. Cefanja.

Ugyanakkor, midőn Jeremiás a város uccáin fejtett ki prófétai működést, Cefanja a tanházakban tevékenykedett.¹⁹⁴ Egészen meglepő az a következetesség, amit az Ag. a próféta működése idejének megállapításával kapcsolatban tanúsít. Míg ugyanis egyéb helyeken a próféta kiléte tekintetében történő különböző állásfoglalások különböző korokba helyezik az egyes prófétákat is, addig pld. Cefanjára vonatkozóan egységesek a hagyományos irodalom adatai. Az Ag. más helyén ugyanis ezt olvassuk: Bár Ábrahám imádkozott Lót megszabadulásáért,

is» Mák. 24/a: R. Nachman bar Jicchak mondta: »Hátha a »keresetek« kifejezés (Amos 5, 4. az az egy vers, amiben Amos súrítette össze a 013 parancsot és tilalmat v. ö. 118. jegyz.) éppen a Tóra egészére utal!?« Ámde jött Habakkuk és végkép egyre redukálta a parancsok és tilalmak számát. (Hab. 2, 4.): mm יִדְרֹךְ בְּאֵימֵינוּ יְיָהּ:

189 PRK. 17 (Hab. 3, 13.) Jeruzsálem válasza: Hab. 1, 2. A próféta személyét illetően a kabbalisták között felmerült sokféle feltevés közül legérdekesebb az, amely Ádám reinkarnációjának jelenti őt ki. (L. Enc. Jud. s. v. Habakkuk.)

190 Riessler pp. 872—873. és 1321; Klein pp. 201—202.

191 Riessler I. Makk. 6, 32. Bet-Zecharjával azonosítja, Klein ennek kifejezett tagadása mellett Re. v. Beth Dichrin (a Talmudból ismert Kefar Dichrin, ma csak: Dichrin)-re gondol, amely Beth-Gubrintól északra van. Ennek igazolását látja Eusebius Onom-jában, ahol az egyházatya Habakkuk sírját szintén Beth-Gübrin környékére teszi.

192 A Dániellel kapcsolatos Ag. (1. 187. j.) a VP.-ban is szerepel.

193 Klein feltevése szerint e »két év« Hab. 3. 2-ben találja eredetét min sips wn ra? síp- márpedig s'e· nem lehet kevesebb, mint két év.

194 PR. 26, 129/b.; 1. még »Jeremiás« alatt dolgozatunkban

midőn Szodoma pusztulóban volt,¹⁹⁰ annak ivadékai mégis Ábrahám utódai ellen törtek. Ezért Isten négy prófétát rendelt ellenük: Jezsajást, Jeremiást, Ezekielt és C e f a n j á t, hogy hirdessék Lót leszármazottjainak bűnhődését.¹⁹⁰ A próféta működésére vonatkozólag egyébként csak a közismert Ag. Jeruzsálem vigasztalásáról tudósít.¹⁹⁷

A VP.¹⁹⁸ előadásából — általános jellegű tudósításától eltekintve, mely szerint Cefanja Izrael pusztulását és az istentelenek megszegyenülését hirdette — csupán annyi tűnik ki, hogy Sabartata-ból¹⁹⁶ (Simeon birtokán) származott²⁰⁰ és ugyanott temették el.

13. Chaggaj.

Chaggaj, ki az Ag. megállapítása szerint a későbbi próféta-khoz tartozik,²⁰¹ az elsők között van említve, akik halachikus törvényeket hagyományoztak.²⁰² Működését tehát nem annyira prófétai tevékenység, mint inkább törvényhozói szerep jellemzi. Miután a babyloni fogságból visszatért,²⁰³ a mindennapi életet és a vallásos szertartásokat praktikus döntvényeivel szabályozza (תקנות)²⁰⁴ annyira, hogy egyesek kizáróan neki tulajdonítanak

195 Berach. 26/b.

196 Threni R. (cd. Bubcr Vilna 1899.) 1, 74. p.

197 PRK. 17. (Ccf. 3, 14.) Jeruzsálem emlékezteti öt korábbi szavaira (Ccf. 1, 2.) A PR. i. h. (1. 104. jegyz.) foglalt adat, mely szerint Cefanja Jeremiás mestere volt, a Tan. 22.trandensének felsorolásában is igazolását nyeri: e szerint Cef., mint 19-ik tradens adta azt át Jeremiásnak.

198 Ricssler p. 873. és 1321. Klein p. 202.

199 Riessler szerint ez »Septem Puteorum helysége. Klein תשע. סתד. -t olvas (Beth Gubrin környékén).

200 A tudományos felfogás szerint Jeruzsálemben élt: erre valának a város különféle leírásai, melyek könyvében találhatók.

201 V. ö. Joma 9/b.

202 Ez az oka annak, hogy a személyéhez fűződő elbeszélések túlnyomórészt halachikus midrasok.

203 Zeb. 62/a.

204 Ros. Has. 19/b.; Zeb. i. h.: utasítást ad arranézve, miképpen építsék meg az oltárt, amit onnan tudott, mert látta ott Michaelt áldozni. Tossif. Taanith II.; Erach. 127b. Más törvényhozói hatalmat tulajdonít neki: Chullin 137/b, Bechoroth 57 ajb; Nazir 53/a; Jebam IC/a. (ahol a törvényhozói széket (= is említik).

bizonyos döntvényeket.²⁰⁵ De nemcsak ő rendelkezik ily nagy törvénytudással, hanem másoktól — így elsősorban a nép vezetőitől — is elvárja azt, hogy a vallási előírásokat ismerjék. Mikor a Szentélyben megtalálják Araunah holttestét és a főpapok sem tudják, hogy a tetem milyen mértékben tette a templomot tisztátalanná, Chaggaj erőlesen megdorgálja őket tudatlanságukért.²⁰⁶ (Továbbiakat lásd alább az összefoglaló fejezetben.)

Chaggaj a VP.²⁰⁷ előadása értelmében még ifjúkorában jött vissza Bábélból Jeruzsálembe, világosan megjósolta a nép visszatérését. Részben a templom felépítését is látta. Halála után a „papok sírja”²⁰⁸ mellett temették el.

14. Zecharja.

Olyan Ag., amely kizárólag Zecharja²⁰⁹ személyével foglalkoznék, nincs. (L. alább az összefoglaló fejezetet.)

A VP.²¹⁰ szerint Zecharja már előrehaladt korban volt, mikor Chaldaeából hazakerült. Megjósolta Jocadaknak, hogy ismét papi szolgálatot fog teljesíteni Jeruzsálemben. Megjövendölte azt a szolgálatot is, amit Kyros teend a szent városnak és nagy mértékben dicsőítette őt. Magas korban érte utói a halál és Chaggaj próféta közelében temették el.²¹¹

205 Kiddus. 43/a. v. ö. a talmudi kijelentést Jeb. 16/b-ben.

206 Jer. Sota V. 20/b.

207 Riessler p. 873; Klein p. 202.

208 Ilyen elnevezésű sír nincs; a VP. szerzője valószínűleg a **חזקיהו בן שילתי**-nek nevezett és a keresztények által Jézus bátyjának, Jakabnak tulajdonított sírhelyre gondol (Klein i. h.).

209 A 12 kis próféta sorában szereplő Zecharja, Berechja fia nem tévesztendő össze Zecharja ben Jojada nevű pappal (II. Krón. 24, 20 kk.), akiről bőséges adataink vannak az Ag. irodalmában. E helyen kell megjegyeznünk, hogy Máté evangéliuma (22, 35) tévesen Zecharja ben Berechjáról beszél, holott nyilvánvalóan a krónikákban (i. h.) található Zecharja pap meggyilkolására akar hivatkozni. Lásd Haller: Das Judentum p. 87 és kk.

210 Riessler p. 873. Klein pp. 202—203. A VP. egyébként Zecharja b. Jojadával is foglalkozik (Riessler p. 880, Klein p. 203) helyes történeti beállításban.

211 L. fent. Klein egyébként arra vezeti vissza e két próféta (Hág. és Zech.) sírjának Jeruzsálembe való helyezését (a VP. szerzője által), mivel tény, hogy mindketten onnan való próféták voltak.

15. Maleachi.

Személyére vonatkozólag több vélemény található a rabbinikus irodalomban. R. Nachman Mordechájjal azonosítja,²¹² R. Josua ben Karcba pedig Ezrával, az írástudóval²¹³ véli egy személynek.²¹⁴ A Talmud szerint, midőn Maleachi meghalt, az isteni szellem eltávozott Izraelből.²¹⁰ (Továbbiakat 1. az összefoglaló fejezetben.)

A VP.²¹⁶ nyomán haladva megállapíthatjuk, hogy Maleachi²¹⁷ a népnek Babylonból való visszatérése után született Sophiraban²¹⁸ (Zebulun földjén).²¹⁹ Széptermetű volt. Zsenge fiatalkora ellenére vallásos életet folytatott, ezért az egész nép, mint szent és szelídlelkületű embert tisztelte. Amit prófétáit, még, ugyanazon a napon elismételte és megmagyarázta az Úr egyik angyala.²²⁰ Fiatalon temették el földjén atyái mellé.

Összefoglaló fejezet (ama aggadákából, melyekben Chaggaj, Zecharja és Maleachi együtt szerepelnek).

212 Meg. 15/a: Mordechajt mivel a királyhoz legközelebb állt, »királyi«-nak hívták, — (מלכאי — מלכאי) — (מלך — מלך),

213 Ezra cognomenje: הוא עזרא עליה v. ö. Ezr. 7, 6. מכתב ודוא ספר מודיר.

214 Meg. i. h. Palesztina teljes újraépítése Ezra alatt történt meg, akit Maleachinak is neveznek. Ginzberg Lég. VI. p. 446. szerint Maleachinak Ezrával való azonosítására IV. Ezra megnyitó szavai is alkalmat adhattak: אלהי עזרא... אלהי עזרא : Isten követe

(Salatiel מלאך = שליח = Angelos)-nek olvastak Jonathan b. Uziel Tapgum ad. Mai. 1, 1. מלאכי — -hoz megjegyzi kit Ezrának, az írástudónak neveztek. Hieronymos Comm. ad. Mai. Prologában megemlíti, hogy az ő korában az a nézet volt elterjedve, hog}’ Maleachi azonos Ezrával: »Malach Hebraei Esdram existimant.«

215 Sota 48'b. V. ö. Ilaller: Das Judentum p. 117—118.

216 Riessler p. 871.; Klein p. 203.

sir A VP. is használja az etimológiát: Maleachi = angyal. (V. ö. Mai. 3, 1. k.).

2i Riessler szerint: Mi. 1, 11. משיח -jával azonos, míg Klein az írástudó Ezrával való identifikálásból (1. 213 és 214 j.) levezetve a szerző kitalálásának minősíti e helynevet (משיח — Sophira).

219 A Klein használta váriáns betoldása.

220 Ennek bizonyítására hivatkozik a »Sphertillim«-re (משיח = Zsoltárok könyve), amit tévesen Bírak könyvének nevez.

E három post-exiliumi próféta²²¹ egyszerre tért haza Babilonból.²²² Bár ők voltak a próféta szellem utolsó hordozói,²²³ már nem rendelkeztek avval az erővel, aminek Mózes és Jeremiás voltak birtokosai,²²⁴ amit az is bizonyít, hogy bár Dániellel együtt voltak, midőn az a Messiás eljövételét látta, ők nem voltak képesek a látomást felfogni.²²⁵ Ők felügyeltek Jonathan ben Uziel Targumának készülésekor.²²⁶

ÖSSZEFOGLALÁS.

Mint már bevezetésünkben is megírtuk, a zsidó hagyományos irodalom a Szentírástól nagyjában, de néha teljesen eltérő módon rajzolja meg a próféták életét, működését és alakját. A dolgozatunk tárgyalásában összegyűjtött adatok alapján azonban most már azt is megállapíthatjuk, mik azok a főbb vonások, melyek ezt az irodalmat jellemzik a próféták ábrázolásában. Összefoglalásunkat három fejezetre osztjuk: az elsőben az agadikus irodalomban található próféta alakok ismertetésének jellemzésével foglalkozunk, a másodikban az apokrif és pseudepigrafikus beállítás keresztmetszetét adjuk, végül a harmadikban vázoljuk azokat az exegetikus módszereket, melyekkel az agadáknak különösen sűrűn találkozunk. (A zárójelben levő számok a jegyzetekre utalnak.)

221 PRK. 16, 128/b. szerint nyolc ilyen volt: Joel, Amos Cefanja, Chaggaj, Zecharja, Maleachi, Ezekiel és Jeremiás.

222 Zebachim 62/a.

223 Jóma 9/b—10/a, Bér. 4/a: A II. Szentély fennállása alatt nem volt próféta szellem. B. Bathra 12/b: איד יהנן טיהם ישחרב ברוטק נטלה... מילאזן זכריה וסלאב... אנה עדין טיה דאנה נבוא ויהו לשנים יתניקת נביאה טן הנביאים יתנה לשישים יתניקת לרומבולא טאן א פרופטאי קעפסעג א בולונדקרא עס א גערמעהקרא שאלוט.

224 PRK. 13, 116/a.

225 Sanh. 93/b—94/a; Meg. 3/a. Dán. 10, 7-hez megjegyzi...? וסאן טנה אנשוס? ...הני זכריה וסלאב... אנה עדין טיה דאנה נבוא ויהו לא נבוא ויהו עדין טניה דאנה חוה ואנה לא חוה.

226 Meg. 3/a: הרטם של נביאים יתנן בן עזראל אטרו ספר הני זכריה וסלאב.

A) Az agadikus ábrázolás keresztmetszete.

A próféták származása tekintetében irányadó az az elv, hogy *nincsen törzs* (Izraelben és Judában), melyből ne származott volna próféta ([lásd Tos. Sukká I. 9.] 94, 131, 132, 134). Néha azonban *idegen nemzetből* származik (122). Igen sokszor más személyekkel való *identifikáció* határozza meg származásukat (102, 103, 124, 159, 160, 161, 162, 185, 212, 213, 214) s az is megesik, hogy *bűnös szerelemben* fogant emberek leszármazottjaiként szerepelnek (1, 37, 74). E szégyenfoltot azonban az Ag. igyekszik *ellensúlyozni* (75).

A jellemzés a) *közvetlen* (9, 10); b) *közvetett*, amennyiben csak az elbeszélések adataiból állíthatjuk össze mozaik-szerűén. Ezek szerint a próféta *vallásos* (13, 126, 127, 128), *szigorú erkölcsű* (14, 15, 50), az *igazságért* mindig síkraszáll (51, 52, 53), *nem fél földi felettesétől* (12, 79), *szereti népét és hazáját* (47, 48, 54, 55, 56, 57). *Erénye* néha még *hibáját* is *igazolja*. (137-et: 138 és 169-et: 171). *Külső* jellemzésével csak egy esetben találkozunk (115).

A próféták korának meghatározása vagy *helyes történetileg* (17, 59, 60, 61, 85, 119, 203, 221, 222), vagy csak *részben helyes* (16, 98), vagy teljesen *helytelen* (18, 179). L. még *Identifikációk* fent.

Haláluk: *természetes* (86, 148), *vértanúság* (19, 21, 119, 172), néha *meg is menekülnek* a földi értelemben vett *haláltól* (58, 149, 150, 171).

B) Az apokrif és pseudepigrafikus beállítás vázlata.

Ez az irodalom lényegesen kevesebb adatot tartalmaz a prófétákra vonatkozóan, mint az Ag., bár néha egyes, Ag.-ból ismert motívumokat kibővíti, kiszínezi. A dolgozatunkban az Ag.-éval párhuzamosan feldolgozott VP. adatai pedig — mint mondtunk — inkább a próféták születési és halálozási helyének tisztázására szorítkoznak. (A zárójelben levő számok melletti „ut.“ (után) jelzés arra figyelmeztet, hogy nem a kérdéses jegyzetet, hanem a tárgyalás szövegében a szám *után* található adatokat kell tekintetbe vennünk.)

A próféták származásával kapcsolatban azt az érdekes megfigyelést tehetjük, hogy azt az agadai elvet, mely szerint *minden törzs adott prófétát* a zsidóságnak, ez az irodalom sokkal inkább követi, mint maga az Ag. Három törzs van, melyből több próféta származott: *Simeon* (183 ut., 191 ut., 200), *Benjámín* (66, 88 ut.) és *Zebulum* (121, 218 ut.), a többi *egyéb*

törzseknek volt tagja, (24, 100 ut, 113 ut, 173 ut.), de voltak *idegenből* származottak is (129, 153, 207 ut., 210 ut).

A jellemzés itt is a) *közvetlen* (külső: 218 ut.; belső: 220) és b) *közvetett*, de korántsem oly színes, mint az Agadáé. Mindössze a próféták *igazságszeretetéről* (28. ut., 92.) és *vallássosságáról* (29) tudósít.

A kor meghat ár ozása-ban jelentékenyen játszanak közre az *identifikációk* (129, 155 ut., 173 ut.). Egyébként itt is meg kell különböztetnünk a *történetileg helyes* (121 ut., 155 ut, 207 ut, 210 ut.) *részben helyes* (25, 114, 218) és végül *teljesen helytelen* (67, 173, 183 ut.) adatokat.

A próféták halálával kapcsolatban a *természetes halál-nem* (101, 112, 129 ut., 157, 184, 193) csak ép úgy szerepel a Biblián-kívüli irodalomban, mint *martiriumuk* (28, 73, 93, 121 ut., 174).

C) Exegetikai észrevételek.

Az etimológia eszközét igen gyakran veszik igénybe mind az Agada szerzői, mind pedig a Biblián-kívüli iratok.

Az *Ag.-ban* ezek az etimológikus magyarázatok mindig a próféták *nevéhez* fűződnek s vagy valóságos *történeti háttérrel* bírnak (39), vagy a próféták más személyekkel való *azonosítását* indokolják (185, 212), vagy minden ily motívum nélkül, csupán az egyes *nevek eredetét* illesztik meséjük keretébe (115, 163, 164).

A *Biblián-kívüli iratok* etimológiai részint a próféták, részint azok szülőhelyeinek nevéhez fűződve megkülönböztethetők abból a szempontból, hogy kifejezetten *etimologizálnak-e*, vagy *csak bizonyos jelekből* lehet arra *következtetni*, hogy ezt tették (88, 129, 214).

A t a l i o (תַּלְיָו) elvének érvényesülését *kétizben* tapasztalhatjuk az *Ag.-ban* (5, 139).

Bibliográfia.

a) Kútfők:

- Abot d' Rabbi Nathan, ed. S. Schechter, Wien, 1887.
Beth Eked Agadot, ed. C. M. Horovitz, Frankfurt a/M. 1881.
Ektan d Mar Jaakob. Jeruzsálem, 1894.
Jalkut Simeoni. Varsó, 1876—77.
Josippon, ed. A. Kahana, Berditzew, 1913.
Juchassin, ed. Filipowsky, London, 1857.
Midras Agada, ed. S. Buber, Wien, 1894.
Midras Jalkut. Pressburg, 1864.
Midras Rabba, ed. Horeb, New-York—Berlin, 1924.
Midras Tehillim (Socher Tob), ed. S. Buber, Vilna, 1891.
Midras Threni Rabba, ed. S. Buber, Vilna, 1899.
Nachlat Simeoni, ed. S. Peiser, Wansbeck, 1728.
Ocar Midrasim, ed. Eisenstein, New-York, 1915.
Ocar Tob. Berlin, 1878.
Pesikta Rabbati (PR.), ed. M. Friedmann, Wien, 1880.
Pesikta d Rav Kahana (PRK), ed. S. Buber, Lyck, 1868.
Pirke d' Rabbi Eliezer (PRE.), Varsó, 1879.
Pirke Rabbenu ha-Kados ed. Grünhut (in Sefer ha-Likkutim),
Jeruzsálem, 1899.
Salselet ha-Kabbala (Gedalja ibn Jachja), Zolkiew, 1811.
Sebet Musar (Elijahu Kohen). Sulzbach, 1760.
Seder ha-Dorot, ed. J. Heilprin, 1897.
Seder Elijahu Rabba, ed. Friedmann, Wien, 1902.
Seder Ólam Rabba, ed. Ratner, Vilna, 1897.
Sifre d' be Raw, ed. Friedmann, Wien, 1864.
Talmud Babli, Vilna, 1887.
Talmud Jerusalmi, Krotosin, 1883.
Tanchuma I—II.; ed. S. Buber, Vilna, 1865.
Zohar. Vilna, 1882.

b) Irodalom.

- W. Bacher: Die Agada der palästinensischen Amoräer. I—III.
Strassburg, 1892.

- L. Ginzberg: *The Legends of the Jews I—VII*. Philadelphia, 1909-1938.
- M. J. bin Gorion: *Die Sagen der Juden*, Frankfurt a/M. 1919. és Berlin, 1935.
- Gressmann: *Die älteste Geschichtsschreibung u. Prophetie Israels*, Göttingen, 1921.
- Gunkel: *Das Märchen im A. T.*, Tübingen, 1917.
- M. Haller: *Das Judentum (Die Schriften des A. T.)*, Göttingen, 1925.
- Heller Emlékkönyv, Budapest, 1941.
- Klausner Emlékkönyv. Tel-aviv, 1937.
- Mahler Emlékkönyv, Budapest, 1937.
- Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*. Breslau, 1936.
- P. Riessler: *Altjüdisches Schrifttum ausserhalb der Bibel*, Augsburg, 1928.
- A. Rosmarin: *Moses im Lichte der Agada*, New-York, 1932.
- Schmidt: *Die grossen Propheten (Die Schriften des A. T.)*, Göttingen, 1923.

c) Enciklopédiák.

- T. K. Cheyne—J. S. Black: *Encyklopaedia Biblica*, London, 1907.
- E. G. Hirsch: *The Jewish Encyklopedy*.
- Rosmarin: *Encyklopaedia Judaica*.

d) Szótárak.

- Dalman: *Neuhebräisch-aramäisches Wörterbuch*.² Leipzig, 1921.
- J. Lewy: *Neuhebr. u. Chald. Wb. über die Talmudim u. Midrasim*, Leipzig, 1876.
- Gesenius—Buhl: *Hebräisches u. Aramäisches Handwörterbuch*¹⁷.